

Om fornektelse

Siri Erika Gullestad

PhD, professor, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo
s.e.gullestad@psykologi.uio.no

Hjorths språk lar oss fornemme kraften i individets trang til å finne seg selv.

Vigdis Hjorth, *Arv og miljø*, Cappelen Damm, 2016. 342 sider

«Min første setning på divanen var: Vi var fire søsken, jeg var yndlingsbarnet», forteller jeg-personen i *Arv og miljø* om sitt møte med psykoanalysen. Analytikerens sier ikke noe – «i den pinlige stillheten som fulgte for jeg fikk ingen reaksjon og klarte ikke fortsette, lynte det gjennom kroppen fra isse til fot.

Ordene som jeg så ofte hadde begynt fortellingen om meg selv med, avslørte meg i all sin løgnaktighet. Det var ikke sant, det var omvendt!» (Hjorth, 2016, s. 100).

I en psykoanalyse er terapeuten avventende, ordene blir hengende i luften. Dette gir individet mulighet for å høre hva hun *egentlig* sier, «hvem jeg er». Her åpnes lukkede rom – behov, følelser og fantasier som har vært avspaltet, kommer til overflaten. Fortellingen om en selv endres. Om psykoanalysen skulle ha en kjenningsmelodi, sa psykoanalytikerens Peter Andreas Holter, måtte det være «It ain't necessarily so».

Erkjennelse og fornektelse

Bergljot, hovedpersonen i *Arv og miljø*, begynte i psykoanalyse da hun plutselig – i voksen alder – erkjente at faren forgrep seg på henne seksuelt da hun var mellom fem og sju år. Et overgrep faren benekter, har skjedd. Bergljot bryter kontakten. Rammen for romanen er et arveoppgjør etter farens død – et testamente overdrar de to familiehyttene på Hvaler til Bergljots to yngre søstre. Dette arveoppgjøret setter Bergljots forhold til familien på spissen. Hvem er hun, og hvem er hun i forhold til dem? Følgen er et åpent opprør og en anklage mot fortelsen. Spørsmålet dirrer i teksten – fra en eksistensiell avgrunn: Hvordan kan dere fornekte meg?

For barnet Bergljot ble fars overgrep «borte». Etter sjuårsalderen, da misbruket opphørte, savnet hun faren sin. Han rørte henne aldri, holdt henne aldri i hånden på turer i skogen, klemte henne aldri. I tiden da hun gjorde faren «vill», da han ikke kunne motstå henne, «da bare synet av den nakne kroppen min fordreide hodet på far» (s. 335) – i denne tiden var hun betydningsfull for faren. Etterpå følte hun seg oversett. Bergljot savner fars oppmerksomhet og anerkjennelse – at han forgrep seg, er ikke med i hennes bevissthet.

Frakoplingen og splittelsen av selvet har en pris

Arv og miljø reiser en rekke spørsmål på forskjellig nivå. Det er en rik bok. Jeg skal konsentrere meg om disse tre spørsmålene: Hvordan håndterer et barn seksuelle overgrep fra en far? Hvordan rammes barnet? Hva betyr det at misbruket benektes? I min drøfting bygger jeg på erfaringer fra terapier med seksuelt misbrukte pasienter.

Selvbeskyttelse

I faglig sammenheng snakker vi her om *fortrengning* eller *dissosiasjon* – det at angstfylte, smertefulle erfaringer og følelser avspaltes fra selvpplevelsen. Selv om nyere hukommelsesforskning har påvist at traumatiske opplevelser ofte huskes, er det enighet om at dissosiasjon er en vanlig beskyttelsesstrategi – ved krigsopplevelser, tortur og seksuelle overgrep. Det dreier seg ikke om hukommelsestap, men om en psykologisk mekanisme for å holde angstfylte opplevelser på avstand. Dissosiasjon, som var et helt sentralt begrep i forklaringen av psykiske lidelser, spesielt hysteri, på slutten av 1800-tallet (Freud, 1913; Janet, 1889), forsvant lenge fra faglitteraturen, for så å dukke opp igjen på 1980-tallet. Bakgrunnen var en økende erkjennelse av traumas betydning, krigstraumer (gjennom studier av vietnamveteraner) så vel som av misbruk av barn. Det ble et faglig paradigmeskifte (Ross, 1996).

Det kan diskuteres hvordan man best skal forstå dissosiasjon. I tradisjonen fra Janet (1889) ses dissosiasjon som et sammenbrudd i normale kognitive, integrerende prosesser (van der Kolk et al., 1996), mens det psykoanalytiske fagfeltet, i tråd med Freud (1913), vektlegger at det dreier seg

om ubevisste intensjoner i en dynamisk forsvarsprosess (Gullestad, 2005). Uansett – kjernen er at personen fjerner seg fra en overveldende opplevelse ved så å si å gå inn i en annen bevissthetstilstand. Noen beskriver at de forsvinner inn i eget hode slik at de blir «en observatør» til det som hender – det vonde skjer med kroppen, men ikke med en «selv». Personligheten spaltes, og fungerer ikke lenger som en samlet helhet. Den delen av en selv som har opplevd misbruket, holdes atskilt fra hverdagsselve, hendelser holdes på avstand og er ikke «virkelige». Den faren som blir «vill», oppleves som en annen far enn den som smører matpakke. På denne måten beskytter barnet seg selv så vel som sine nære relasjoner – og klarer å fungere i hverdagen.

Frakoplingen og splittelsen av selvet har en pris – med kroppslige smerter, uro, barneangsten som aldri slipper, og – ikke minst – følelsen av å bli tvunget til taushet og bli fremmed for seg selv. «Jeg sa ikke noe [...] jeg fortrengete, jeg var taus» (s. 197). Som en pasient uttrykte det: «Jeg var til for noen – hadde kun verdi hvis jeg var noe for noen andre. Det var ingen som sa at du har lov til å si nei.» Overgrepet – og det å bli tvunget til taushet – rammer kjernen i jeg-opplevelsen.

Det borttrengtes tilbakekomst

Hvordan huskes det borttrengte? Bergljot, etablert som tidsskriftredaktør, gift («snill mann») med tre barn, bestemmer seg for at hun vil skille seg. Hun er i krise. Faren hjelper henne med å pusse opp den nye boligen – far har nøkkel til leiligheten. Bergljot får angst, rammes flere ganger av «total smerte», ligger sammenkrøket i fosterstilling. Nøkkelen til angsten finner hun i en setning hun selv har skrevet – mellom de andre ordene – forut for smerteanfallene i en enakter om et kjærlighetsmøte: «Han rørte meg som en lege, han rørte meg som en pappa» (s. 238). Et ras: «Jeg forstod alt og alt falt på plass og var forferdelig og ikke til å bære og jeg trodde jeg skulle dø.» Men så viselig er mennesket innrettet at «det fortrengete, forferdelige, ubærlige dukker opp akkurat i det øyeblikket du er beredt til å møte det».

I psykoanalytisk perspektiv rommer menneskesinnet brytning mellom drivkrefter. Trang til å *uttrykke* – en ekspressiv kraft – er i konflikt med hemmende krefter i et uopphørlig indre spenningsforhold. Balansen i kraftfeltet avhenger av en rekke faktorer – som barnets opprinnelige vitalitet og temperament på den ene siden og arten av begrensninger og innskrenkninger formidlet gjennom kultur, miljø og nære relasjoner på den andre. Ikke bare foreldrenes regler og verdier, men selve deres væremåte, formidler hvordan det er mulig å være i verden – hva som «går», og hva man skal skamme seg for. På kraftfullt vis formidler *Arv og miljø* foreldrenes makt over barn: «... fullstendig innvevd i familiens selvfortelling. Først da jeg brøt, først da jeg fikk avstand, begynte jeg å se det annerledes, men også da sakte og med museskritt, så stor makt har foreldrenes fortelling over barnas virkelighetsforståelse, at den er nesten umulig å rive seg løs fra» (s. 61).

Romanens styrke ligger ikke minst i intense beskrivelser av hvordan familiefortellingen har makt til å nulle. For Bergljot er det «fysisk umulig» å være sammen med moren og faren – det er det samme som å «forråde» seg selv. Kjernen er at familien «benektet selve det stoffet jeg var laget av» (s. 52).

Men Bergljot river seg løs. Hvorfra kommer kraften til å fri seg ut? Er det hennes iboende vitalitet? Bergljot var et uregjerlig, vilt og – ikke minst – skapende barn: Å skrive er å oppsøke et «sted» i en selv der noe søker uttrykk. Uansett – gjennom Bergljots skikkelse anes menneskets lengsel etter å komme ut av det fremmedgjorte. Det dreier seg om et *utviklingsbehov* som en kliniker ikke sjelden observerer. Psykoanalytikerer allierer seg med dette utviklingsbehovet, med de ekspressive kreftene i individet. Behandlingen inviterer til en åpnende samtale der de forestillinger man har om seg selv, oppveksten og familien, kommer i bevegelse. Som en pasient sa: «Noen hadde fortalt meg at jeg var

noen jeg ikke var – tilsidesatt i mitt eget liv. Hundretusen masker måtte røskes av. Temaet for min terapi var å ta meg selv tilbake, skru på lyden og finne min stemme.»

Bergljots kamp for å komme ut av det fremmedgjorte er en kamp på liv og død. «... jeg ville heller være alene enn å miste meg selv i familien» (s. 176). Hjorths språk lar oss fornemme kraften i individets trang til å finne seg selv.

Fornektelse

Emma, Bergljots datterdatter på fem år, lurar på om Bergljot har en mor, og om hun kan få møte henne. Er det mulig å gå videre, legge overgrepet bak seg? Romanen svarer ikke, men gir ansatser til en diskusjon. Et nøkkelord er *fornektelse* – det ordet Bergljot bruker når hun beskriver familiens reaksjon: «Da jeg fortalte mor om hvordan ting hang sammen [...] fornektet hun meg. Det gjorde mine søstre også. Jeg ble et ikke-barn som truet familiens ære» (s. 197). Fornektelse er et gammelmodig ord, men som rommer viktige emosjonelle nyanser og den doble betydning av å nekte for / benekte og å ta avstand fra på en fordømmende måte. Bergljot er et fornektet barn.

Å være fornektet er å være utstøtt og forvist – en form for avvisning som går til kjernen av selvet. Bergljots fortvilelse er hjerteskjærende – i hennes rop gjenkjennes desperasjonen til alle fornektede barn. Skal Bergljot kunne gå videre, må fornektelsen oppheves. Det er dette hun insisterer på i en uendelig korrespondanse med søsteren Astrid – juristen som med sin «fredsmeklerholdning» og sitt «godhetsspråk» igjen og igjen sier at de må « snakke sammen»: «Men jeg ville ikke se henne, ville ikke snakkes til rette, ville ikke sirkles inn i terapeut-forsoningsspråket hennes nå når jeg endelig hadde turt å sette ord på hvordan jeg opplevde det» (s. 89).

Astrid hevder å være «nøytral», men for Bergljot er ikke det mulig: «for å godsnakke med alle er ikke å være nøytral, hvis den ene parten har forbrutt seg mot den andre» (s. 94). «... det finnes motsetninger som ikke kan oppheves, av og til er det enten eller» (s. 104).

Hvorfor fornektes Bergljot? Romanen formidler i et erfaringsnært språk det klinikerer møter i terapirommet: Det er farens – og ikke minst morens – selvbilde og gode rykte som står på spill: «... hvordan ville livet hennes se ut om min historie ble kjent og trodd på» (s. 236). Moren er helt sentral her. Når faren i et sårbart øyeblikk spør moren «hva hvis jeg sa at jeg hadde gjort det», svarer hun: «Da kunne jeg ikke vært gift med deg» (s. 239). Slik stopper moren munnen på sin mann. Slik fornekter moren sin datter. En ond sirkel er skapt. Ved synet av Bergljot minnes foreldrene om den urett de har gjort henne – og det er utålelig. Utstøtingen må opprettholdes for å glatte over og glemme eget svik.

At et traume ikke aksepteres av andre mennesker, kan være – minst – like skadelig som traumet i seg selv. Dette er dokumentert i studier av ulike former for overgrep. Nøkkelbegrepet er *anerkjennelse*. Anerkjennelse innebærer at realiteten i det som er skjedd, bekreftes – og at personens opplevelse gyldiggjøres og legitimeres. Å forsones, å tilgi? Det avgjørende er at overgrepet erkjennes og anerkjennes. Den skyldige må vedgå hvilken urett som er begått. Med Bergljots ord: «Man kan ikke tilgi det som ikke er innrømmet» (s. 51).

Vigdis Hjorth

- Norsk forfatter, født i Oslo 1959.
- Cand.mag. med fagene idéhistorie, statsvitenskap og litteraturvitenskap.
- Bøkene hennes er oversatt til mange språk. Hun har fått en rekke priser, blant dem Kritikerprisen 2012 for *Leve posthornet* og Brageprisens hederspris i 2014.
- Årets bok, *Arv og miljø*, fikk svært positive anmeldelser, men som «virkelighetslitteratur» skaper den også debatt.

Referanser

Freud, S. (1913). On psycho-analysis. *Standard Edition*, 12, 205–213.

Gullestad, S.E. (2005). Who is who in dissociation? A plea for psychodynamics in a time of trauma. *International Journal of Psychoanalysis*, 86, 639–656.

Janet, P. (1889/1973). *L'automatisme psychologique*. Paris: Félix Alcan.

Ross, C.A. (1996). History, phenomenology, and epidemiology of of dissociation. I L.K. Michelson & W.J. Ray (red.), *Handbook of dissociation: Theoretical, empirical, and clinical perspectives*. (s. 3–24). New York: Plenum.

van der Kolk, B.A, McFarlane, A.C. & Weisæth, L. (red). (1996). *Traumatic stress*, 8, 505–525.